

HÁRQIYLI EMOCIYALAR HÁM SEZIMLERDİŇ TÁRIYPI

Baxieva Sog'diana Muratbekovna

Qaraqalpaqstan Respublikasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14632321>

Annotaciya. Bul maqalada tiykarinan Emociya ha'm Sezimlerin' hár túrliligin kórsetiw menen birge uqsaslıqlari menen ózgesheliklerin ashıqlap beriwge olardin' birazlarına toliqraq toqtap ótiwge háreket etildi. Emociya hám Sezim bir-birine júda uqsas túsinikler bolğani menen negizi olardi birdey dep qabıllawğa bolmaydı buni psixologiyalıq tárepten tiykarlawg'a da umtıldıq.

Gilt sózler: Psixologiya, emociya, sezim, pozitiv, negativ, qalıplesiw, rawajlanıw

ОПИСАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ЭМОЦИЙ И ЧУВСТВ.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка показать многообразие Эмоций и Чувств, выявить их сходства и различия, а также остановиться на некоторых из них. Эмоцию и чувство нельзя считать одним и тем же, поскольку это очень похожие понятия, мы попытались обосновать это психологически.

Ключевые слова: Психология, эмоция, чувство, положительное, отрицательное, формирование, развитие.

DEFINITION OF VARIOUS EMOTIONS AND FEELINGS

Abstract. In this article, an attempt was made to show the diversity of Emotions and Feelings, to reveal their similarities and differences, and to dwell on some of them. Emotion and feeling cannot be considered the same as they are very similar concepts, we tried to justify it psychologically.

Key words: Psychology, emotion, feeling, positive, negative, formation, development.

Emociya (francuzsha latinsha – lárzege keltiremen, qozğataman) – adam hám haywanlardıń sırtqı hám ishki qozğawshılar tásirine subektiv reaksiyaları : qanaatlanıw yamasa qanaatlanbaw, quwanish, qorqıw hám basqa formalarda kórinedi. Oraylıq miy strukturalarınıń aktiv halatınan ibarat bolıp, adam hám haywanlarda bul halatti minimal yaki maksimumlastırıw (kúshlendiriw, tákirarlaw) tileklerin payda etedi. Ózgesheligi zárúr talap hám oni qanaatlandırıw imkaniyatı menen belgilenedi. Zárúrlikti qanaatlandırıw itimalı az bolganda unamsız (qorqıw, qáhár) túrinde kórinedi. Kerisinshe oni qanaatlandırıw itimalı kútilgeninen joqarı bolganda emociyasig'aunamlı túr (qanaatlanıw, quwanish) beredi.

Miydiń túrli bólimlerine elektr toki tásir ettiriw arqalı dáslep haywanlarda, keyin ala adamlarda unamsız hám unamlı emociya payda etetuǵın nerv orayları anıqlanadı. Al Sezim – shaxstıń haqıyqatlıqtaǵı zat hám hádiyselerge, adamlarǵa hám ózine bolǵan múnásibetlerinen kelip shıǵatuǵın sezimleri. İnsan tiri janzat boliwi menen birge jámiyet aǵzası da bolıp, sonday-aq, insan sipatında átiraptaǵı zatlar hám hádiyselerge múnásibetin qalıs sáwlelendiredi. İnsan qatnasıqları onıń miyinde sezimler, emocional jagdaylar, joqarı ishki sezimler kórinisinde sáwleleniwi sezimdi júzege keltiredi. Sezim túsiniǵı kúndelikli turmista hám ilimiy dereklerde hár túrli mániste qollanıladı.

Kúndelikli turmista sezim túsiniǵı ornına seziwler, ańlanbaǵan qálewler, tilekler, talaplar, maqsetler atamalarınan paydalanıladı. Ilimiy dereklerde bolsa, shaxstıń mútájligin qanaatlandıratuǵın hám oǵan tosqınlıq yetetuǵın nárselerge, adamlarǵa bolǵan óz qatnasın miyinde kórsetiw mánisinde qollanıladi. Sezim menen emotsiya birdey mániste qollanıw jagdayları da ushirasadı. Adam dene agzalarındaǵı renlerdiń ózgeriwi, erinlerdiń dirildewi, kúlki, jılaw, qayǵılılıq, ekilemshilik hám basqa emosiyalardıń kórinisi esaplanıp, watansúyiwshilik, juwapkershilik, hújdan, muhabbat sıyaqlı joqarı sıpatlardı emosiya quramına kirgiziw tábiyiy emes hádiyse esaplanar edi. Bul sezimli keshirmeler óziniń mazmunı, kúsh-quwatı, dawamlılıǵı, tásirshenligi, baǵdarlanıwı menen bir-birinen keskin parıq qıladı. Sol sebepli olardıń áhmiyetli ayırmashılıǵı sonda, birinshisi (sezim) sociallıq, ekinshisi (emociya) jeke áhmiyetke iye. Shaxstıń iskerligi, minez-kulkı, qatnası hám de jámiyet ushin áhmiyetli esaplangan zat hám hádiyselerdi sáwlelendiriwshi qatnası sezimde jámlenedi.

Emociya tek adamlarǵa emes, janzatlarga da tiyisli ruwxıy jagday bolıp tabıladı. Sezim sociallıq ortalıqtaǵı adamlar tárepinen ózlestirilgen ideyalar, normalar, nızam-qaǵıydalarqádiriyatlardı sáwlelendiriwshi ańlangan sezimler, quramalı keshirmelerdiń payda bolıw processı. Sezimde júk-joqarı sezimler sanalı háreketlerdi orınlawdıń mazmunı menen únles bolǵan shaxs jagdayınıń quramalı quramında ótedi. Máselen, miynetten lazzatlanıw sezimleri, ádep-ikramlılıq, aqlıy, gózzallıq sezimleri sezimniń tiykarı bolıp esaplanadı. Haywanlar bolsa bunday imkaniyatlarga iye emes. Sezimniń fiziologiyalıq tiykarı bas miy úlken yarım sharları qabıǵında hám qabıq astı bóliminde júz beretuǵın nerv procesleri bolıp tabıladı. Sezim emociya sipatında da qabıl etiledi. Biraq "sezim" hám "Emotsiya" túsiniǵın birdey esaplaw múmkin emes. Belgileri, ásirese, anıq kórinip turatuǵın sezimlerdi ótkeriwden ibarat ruwxıy process júzege keliwiniń anıq formasın ǵana emotsiya dep ataw duris boladı.

Biraq watansúyiwshilik, juwapkershilik, hújdan azabı, juwapkershilik, minnet, ananıń balaga bolǵan mehir-muhabbat sezimlerin emotsiya dep ataw múmkin emes. Sonday-aq, olardı keskin sheklew de ayırım kemshiliklerge alıp keledi. Emociya insan psixikasınıń ózine tán tarawı bolıp, shaxs iskerliginiń ayrıqsha tárepi sıpatında hárekettegi hám óz miyasında átiraptaǵı átiraptaǵı álemdi sáwlelendirgen adam tárepinen hár túrli tárizde ishinen ótkeriledi. Emociya barlıq dúnyada júz berip atırgan hádiyse hám zatlardan shaxs ushin áhmiyetli tárepler haqqında xabar beriwshi signallar sisteması esaplanadı. Onıń usı signal funkciyası psixologiyada emosianıń impressiv tárepi delinedi (latinsha - tásir).

Emociya hám onıń ótiwiniń hár qıylı formaları tek signal funkciyasın emes, al basqarıwshı funkciyasın da atqaradı. Beyimlesiw dáwirindegi erksiz hám sanalı háreketler psixologiyada emocional jagdaylardıń ekspressiv tárepi dep ataladı (latinsha expressio - kórsetiw). Shaxs emocional tarawının quramlıq bólimleri: emocional tus (ton), emocional jagdaylar (aktiv, passiv, astenik, stenik), affekt, stress, keypiyat.

Emocional jagdaylar sezimli keshirmelerdiń ádettegi hám ózine tán formasınan ibarat.

Insan iskerliginiń qaysı bir túri yaki qaysı bir tarawı sezimlerden qaysısınıń ústin, joqarı sezim ekenligine qarap belgili toparlarga ajratıladı:

- 1) miynet iskerliginde keshiriletuǵın sezimler, yagniy praksik sezimler (grekshe praxis-jumis, iskerlik, jumis);
- 2) intellektual sezimler (latinsha intellectus - túsiniw, aqıl);
- 3) ádep-ikramlılıq sezimler (latinsha moralis - ádep-ikramlılıq);
- 4) estetikalıq sezimler (grekshe aistesis - seziw seziw).

Sezim dep bizdi qorshap turǵan barlıq janzatlar, zat hám hádiyselerge bolǵan qatnaslar nátiyjesinde payda bolatuǵın sezimlerge aytıladı. Sezim-sezimlersiz hesh bir ruwxıy process ótpeydi. Sezimli qozǵalıwlar júrekte de sáwlelenip turadı.

Sezgi hám seziwden baslap pikirlewge shekem bolǵan barlıq operaciýalar túrli dárejedeги seziw ózgerisleri menen kórinedi. Insan tábiyatı sonday jaratılǵan, ol sezimli waqıyalarga kóbirek áhmiyet beredi. Medicinada sezimler mashqalasına, ásirese, úlken itibar beriledi. Nawqas penen vrach, vrach penen miyirbiyke, miyirbiyke menen nawqas arasındǵı qatnasıqlarǵa baǵışlanıp júdá kóp shıǵarmalar jazılǵan. Bul shıǵarmalarda sezimler mashqalasına úlken itibar qaratılǵan.

Sezim-tuyǵı biziń átirapqa bolǵan múnásibetimizdi sáwlelendiredi, degen edik.

Álbette, biz júz berip atırgan waqıyalardı tek ǵana túsiniw qoymastan, persepciýalap qoymastan, al ogan belgili bir tárizde ózimizdin múnásibetimizdi de bildiremiz.

Adamnıń hár qıylı hám kóp qırlı sezimleri belgili dárejede unamlı hám unamsız túrlerge ajratıladı. Mısalı, muhabbattaǵı unamlı sezimge qızǵanıstay unamsız seziminiń qosılıp qalıwı da múmkin. Sezim adamnıń minez-qulqında hár qıylı dárejede sáwlelenip turadı hám zárúr waqıtta ol qúdiretli kúshke aylanadı. Sezim-tuyǵı insan iskerliginiń hár qıylı tárepleri bolǵan miynet, ilim hám kórkem ónerge xoshametlewshi kúsh de esaplanadı. Biraq, sonı názerde tutıw kerek, sezim insan iskerligin tek muwapıqlastırıp qoymastan, onı izden shıǵarıp jiberiwi de múmkin.

Máselen, muhabbat insandı qaharmanlıqqa, kúsh-ǵayratqa, isenimlilikke, miynet etiwge shaqıradı. Biraq, áne usı muhabbat insannıń turmıs tárizin buzıp, aldına qoyǵan maqsetlerinen aljastırıp qoyıwı da múmkin. Ásirese, óspirimlerde fanatizm menen belgilengen unamsız sezimli reakciyalar olardıń normal turmısın izden shıǵaradı, kerek bolsa, aqılıy iskerligine de unamsız tásir kórsetedi. Bunday jaslar affekt jaǵdaylarına tez-tez túsip turadı.

Házirgi waqıtta jaslar arasında sezimlik aqılsızlıq ta tez-tez kózge taslanbaqta. Bugar tiykargı sebep olardıń miyleri sińire almaytuǵın informaciyalardıń : Máselen, multfilmlerden baslap, úlkenler kóretuǵın filmlerde real turmısta insan orınlay almaytuǵın ǵayritabiyiy kadrlar júdá kóp.

REFERENCES

1. Seitjanova K. FROM THE HISTORY OF CHORAL PERFORMANCE //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 10. – C. 690-692.
2. БАЙХОДЖАЕВ А., БЕКПОЛАТОВА А. SEITJANOVA Kamar //Journal of Culture and Art. – 2023. – T. 1. – №. 1. – C. 126-130.
3. Mámbetyarova V., Tursinbaeva G. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF ETHNOS AND NATION //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 12. – C. 47-50.
4. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 9. – C. 386-392.
5. Turumbetova Z., Abdiraxmanova D. INFLUENCE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT ON THE BEHAVIOR OF PRESCHOOL CHILDREN //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 1196-1199.

6. УЗБЕКИСТАН С. О. Р. КАРАКАЛПАКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ КАФЕДРА ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ ЗЮ ТУРУМБЕТОВА. – 2022.
7. Turumbetova Z. Y. INTEGRATIVE APPROACH TO HIGHER EDUCATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM //ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБЩЕСТВА, ПРОИЗВОДСТВА И ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ. – 2022. – С. 51-55.